

Azerbaycan Türk Felsefi ve İçtimaî Fikir Tarihi XIX – XX Asırlar

Doç. Dr. Faik Elekberli

Bakü, 2020, Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Yayınları

ISBN: 978-9952-445-37-4

Azerbaijan Turkish Philosophical and Social Intellectual History XIX
- XX Centuries

Önder Bilgin – Anılcan Tarakcı

Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü, Felsefe Tarihi ABD, Antalya, Türkiye, obilgin@akdeniz.edu.tr, Orcid.org/0000 0002 6533 0209.

Doktorant, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ABD, Antalya, Türkiye, anltrkc@gmail.com, Orcid.org/ 0000 0003 3065 9837.

Makale Bilgisi	Article Information
Makale Türü – Article Type	Kitap İncelemesi / Book Review
Geliş Tarihi – Date Received	2 Aralık / December 2020
Kabul Tarihi – Date Accepted	26 Aralık / December 2020
Yayın Tarihi – Date Published	30 Aralık / December 2020
Yayın Sezonu	Ekim – Kasım – Aralık
Pub Date Season	October – November – December

Atıf / Cite as: Bilgin, Önder-Tarakcı, Anılcan, Azerbaycan Türk Felsefi ve İçtimaî Fikir Tarihi XIX – XX Asırlar/Azerbaijan Turkish Philosophical and Social Intellectual History XIX - XX Centuries. tarr: Turkish Academic Research Review, 5 (4), 708-715.

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tarr>

Copyright © Published by Mehmet ŞAHİN Since 2016- Akdeniz University, Faculty of Theology, Antalya, 07058 Turkey. All rights reserved.

Azerbaycan Türk Felsefi ve İctimai Fikir Tarihi XIX – XX Asırlar

Doç. Dr. Faik Elekberli

Bakü, 2020, Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Yayınları

ISBN: 978-9952-445-37-4

Önder Bilgin – Anılcan Tarakcı

Özet

Azerbaycan Türk Felsefi ve İctimai Fikir Tarihi XIX-XX Asırlar adlı eser, kültürel birikimin üzerine, köklerini bu birikimden alan ve kendilik bilinciyle meydana gelen bir Türk felsefesini inşa etme çabalarının parçası olarak yazın tarihindeki yerini alıyor. Azerbaycan coğrafyasında Azerbaycan-Türk kimliğini meydana getiren fikir hareketleri ile bu hareketlerin kurucu ve savunucularının incelendiği bu eser, yakın geçmişte, siyasi sebeplerden ötürü kültürel karmaşıklıklara maruz kalan Azerbaycan halkının öz kimliğinin köklerinin Türk tarihine bağlandığını haklı savını öne sürüyor. Bütüncül olarak Türk Felsefe Tarihi çalışmalarının nitelikli ve disiplinli bir şekilde çalışılmaya başlandığı bugünlerde, parçayı ifade eden Azerbaycan/Türk kültürünün felsefi incelemesi, Türk Felsefesi Tarihi çalışmaları için önemli bir hizmettir. Bu doğrultuda eserin Türkiye Türkçesi ile basılarak, ülkemizdeki akademik çevrelerce tartışılması gerekliliği kendini göstermektedir.

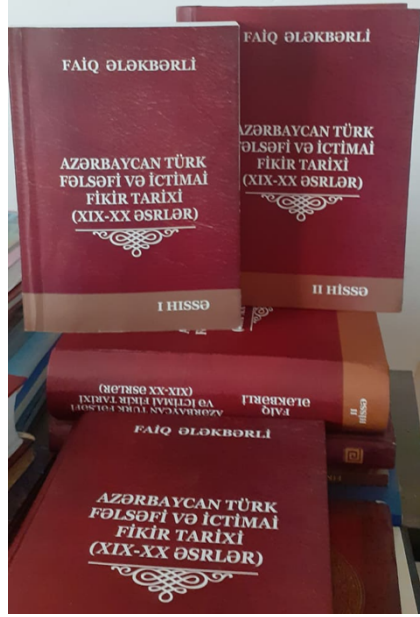
Anahtar kelimeler: Faik Elekberli, Azerbaycan, Türk Felsefesi, İctimai Fikir Tarihi, M. Emin Resulzade

Azerbaijan Turkish Philosophical and Social Intellectual History XIX - XX Centuries

Abstract

Azerbaijani Turkish Philosophical and Social Intellectual History, XIX-XX Centuries, takes its place in the history of literature as a part of the efforts to build a Turkish philosophy that takes its roots from this accumulation and is formed with the consciousness of self. This work, which examines the intellectual movements that constitute the Azerbaijani-Turkish identity in the Azerbaijani geography and the founders and advocates of these movements, justifies the argument that the roots of the self-identity of the Azerbaijani people, who have been exposed to cultural complexities due to political reasons, are linked to Turkish history. The philosophical study of Azerbaijani/Turkish culture, which represents the piece, is an important service for the History of Turkish Philosophy, as the studies of the history of Turkish philosophy are being studied in a holistic and disciplined manner. Turkey Turkish pressed for the work in this direction, in academia to discuss the necessity of our country shows itself.

Keywords: Faiq Elekberli, Azerbaijani, Turkish Philosophy, Social and Intellectual History, M. Emin Resulzade.

Giriş

Elekberli'nin eserini değerlendirmeye geçmeden önce birkaç hususu belirtmek gerekir. Bu yazı bir kitap kritiğinden daha çok, eser hakkında bir değerlendirme ve Türkiye'deki ilgili çevrelerin dikkatini çekmeyi amaçlamaktadır. Öncelikle eserin Azerbaycan Türkçesi ile yazılmış olması dolayısıyla Türkiye Türkçesinin imla ve yazım kurallarından farklı olması doğaldır. Alıntılarda metnin aslına sadık kalınmıştır. İkinci olarak eseri okumaya başladığımızda, bazı kelimeleri anlayamamız da, sürekli konuşan Azerbaycan Türk'ü bir 'ilim işçisi' ile tanıştığımızı fark edersiniz. Diğer yandan eser, sadece felsefeciler için değil, diğer bazı sosyal bilimler alanında çalışanlar için de önemli bir kaynak olma

özellği taşımaktadır. Bu eserin Türkiye Türkçesi ile de yayımlanmasını dilemeliyiz.

Azerbaycan AMEA Felsefe Enstitüsü Felsefe bölümünde görev yapan Doç. Dr. Faik Elekberli'nin, ilk cildi 2018'de, ikinci cildi de 2020 yılında yayımlanan “*Azerbaycan Türk Felsefi ve İctimai Fikir Tarihi XIX – XX Asırlar*” adlı eseri XIX. ve XX. yüzyılları ayrı ayrı ciltlerde ele alıyor. XIX. Yüzyıl çerçevesinde incelemelerden meydana gelen I. ciltte, Azerbaycan coğrafyasındaki siyasi ve ilmi ortam hakkında bilgiler incelenmekle birlikte, yüzyılın düşünür ve ilim insanları hakkında bilgiler de veriliyor. XX. yüzyıl incelemesiyle çerçeveselenen II. ciltte ise, ilk ciltte açıklanan siyasi ve ilmi ortamların iyiden iyiye biçimlenmesiyle ortaya çıkan görüşlere ve bu görüşleri hem meydana getiren hem de savunan kişiler üzerine yoğunlaşıyor.

Dört ciltlik bir eser olarak tamamlanması planlanan ve bu ciltlerin nitelikli bilgilerle donanacağı eldeki verilerden anlaşılan bu eserlerin henüz ilk iki cildi yayımlanmıştır. Azerbaycan felsefe tarihinin XIX. ve XX. asırlarını ele alan eserin üçüncü ve dördüncü ciltlerinin, saha araştırmasını içeren ilk iki cildin haber verdiği derinlik ve zenginlikte olması beklentimizi kamçulamaktadır. *Azerbaycan Türk Felsefi ve İctimai Fikir Tarihi XIX – XX Asırlar* adlı eserin ilk iki cildinin yayımlanmasının ardından Azerbaycan ilim dünyası ve enstitü çevrelerince ilgi görmesi ve kabul edilmesi de bunun bir göstergesidir. İlginin önemli sebeplerinden bir tanesi de Azerbaycan coğrafyasındaki felsefe çalışmalarının Türk felsefesinin bir parçasını oluşturmasıdır. Bu parçalar tamamlandığında hem Türk felsefe ve düşünce tarihi bütünlüklü bir biçimde derlenmiş olacak hem de bu sahanın en büyük sözlük ve atlası için de önemli bir kaynak olma özelliği kazanacaktır. Bu esere Türkiye'nin akademik çevrelerince de ilgi ve alaka gösterileceğini kanaatindeyiz.

Faik Elekberli, *Azerbaycan Türk Felsefi ve İctimai Fikir Tarihi XIX – XX Asırlar* eserinin aslen Türk felsefesi hakkında veriler ortaya koymak amacıyla yazıldığını birinci cildin giriş bölümünde açık bir şekilde belirtiyor. Elekberli, giriş bölümünde Azerbaycan halkının birden fazla halkın karışımı ile oluşmuş bir halk olduğu ve bu karışım halkın da “melez” bir kültüre sahip olduğu fikrine haklı bir

itirazda bulunuyor. Azerbaycan halkının hem siyasi hem de kültürel birikiminin Türk siyasi ve kültürel birikimine dayandığının altını çiziyor. Ona göre Azerbaycan halkının geçmişte Sovyetler Birliği dönemlerinde yapıldığı gibi, İran, Kafkas ve Türk milletlerinin birleşiminden meydana geldiği tezini reddediyor. Çünkü bu kabulle yola çıkıldığında felsefe araştırmalarını bütünlüklü bir şekilde yapmak mümkün değildir. Yazara göre doğrudan yanlış temellendirmelere dayanan bu önermeyle yola çıkılarak yapılacak bir felsefi soruşturma Azerbaycan halkına ait felsefi birikimi ortaya koymaktan uzak sonuçlar doğuracaktır. Doğru olan, Azerbaycan devleti içerisinde İran ve Kafkas milletlerine mensup insanların bulunduğu kabulü ile birlikte, Azerbaycan fikir tarihinin temelinde dayandığı noktanın Türk Felsefesi olduğudur.

I. Cild Hakkında Bazı Değerlendirmeler

Bu doğrultuda Elekberli eserinin ilk cildinde Azerbaycan Türk felsefi ve içtimai fikir tarihinin ortaya çıkış yollarını üç bölümde inceler:

1- Azerbaycan'da Şark-İslam-Türk Medeniyeti ve Felsefesinin Devamı: Skolastik felsefeden dünyevi felsefeye, dini tefekkürden dünyevi tefekküre dönüş: Abbaskulu Ağa Bakıhanov, Zeynalabdin Şirvani, Kasım bey Zakir, Mir Möhsün Nevvab, Seyid Ebulkasım Nebati, Heyran Khanim, Abuturab Ahundoğlu, Mir Hemze Nigari ve başkaları.

2- Azerbaycan'da Garp Avrupa medeniyeti ve felsefesinin teşekkülü: Ayrupacılık tesirinden radikal inkılapçı felsefeye doğru: Mirze Şefi Vazeh, Tahire Kürretul – Eyn, Mirze Mehemed Eli Kazım Bey, Mirze Feteli Ahundzade, Necef Bey Vezirov, Zenalabdin Marağalı ve başkaları.

3- Azerbaycan'da Şark-İslam-Türk medeniyeti ve Garp Avrupa medeniyetinin sentezi problemi ve çözüm yolları: Cemaleddin Efkanî, Hasan bey Zerdabi, Seyid Ezim Şirvani, Mirze Abdurrehim Talıbzade ve başkaları.

I.ciltte Azerbaycan Türk mütefekkirlerinin Şark medeniyeti ile bağlılığı incelenmektedir. Burada Şark medeniyeti olarak belirtilenin İslam medeniyeti ile Türk medeniyeti olduğu açıktır. Yazara göre XVIII. yüzyılın sonları ve XIX. yüzyılın başlarından itibaren Azerbaycan Türk düşünürlerinin dini-felsefi meselelerden daha çok siyasi problemlerle ilgileniyor olması tercihen oluşmuş bir durum değildir. Elekberli bu durumun nedeni olarak, bu yüzyıllara dek Müslüman halkların tabi oldukları devletlerin fikir dünyası veya doğrudan felsefeye ilgisiz davranmalarını göstermektedir. Buradan doğrudan anlaşılmanın Müslüman kültürünün derin geçmişinin eski devirlerinin kastedilmediğini belirtmeliyiz. Yazar, bu kültürel birikimi bir kenara itmiyor, yalnızca sınırlarını çizdiği yüzyıllardaki durumu belirtiyor ki bu noktada tüm alan temsilcilerinin hemfikir olduğu da bilinmektedir. Elekberli'ye göre de XIX. yüzyıla kadar Müslüman devletlerin felsefi yaklaşıma ilgisiz olduğu, Batı devletlerinin ise bu alanda çalışmalarda titizlikle ilerlediği bilinmektedir. Yine de tüm Müslüman ülkelerin içerisinde hepsinden daha büyük ekonomik ve siyasi zenginliğe sahip olan Osmanlı ve Kaçar devletlerinin, diğer Müslüman devletlerin Batı karşısındaki bu gerilemesi karşısında Batı'dan yaptıkları siyasi, sosyal, felsefi vb. yayınlarla bu yarışın içerisinde kalmaya çalışmışlardır. Bu amaçla, çağın savaş teknolojisi, iktisat ve teknolojinin diğer gelişmelerini de yakından takip etmek istemişlerdir. Azerbaycan Türk felsefi ve içtimai fikir hayatında bu sebepledir ki, Bakıhanov'un, Zakir'in, Vazeh'in, Nigarin'in,

Nevvab'ın, Ahundoğlu'nun ve başka mütefekkirlerin fikir dünyalarında felsefenin çağdaş soruları ile yakın görüşleri önemli yer tutabilmiştir.

Yazarın üzerinde durduğu bir başka önemli husus ise, Azerbaycan'da Şark-İslam-Türk medeniyeti ve felsefesinin temsilcileri (Bakıkanov, Şirvani, Zakir, Nevvab, Nebati, Ahundoğlu, Nigari vd.) arasında skolâstik felsefeden ve dini tefekkürden dünyevi felsefeye dönüşte önemli farklılıkların kaçınılmaz oluşudur. Aslında XIX. asırda Azerbaycan Türk medeniyetinin ve felsefesinin oluşmasında skolâstik felsefeden dünyevi felsefeye geçişte ortaya çıkan farklılıklar, Azerbaycan Türk felsefi düşüncesinin yeni bir aşamaya gelmesinin temelini de oluşturmuştur. Bütün bunlar Azerbaycan Türk felsefi ve içtimai düşüncesinde skolâstik felsefi tefekkürden dünyevi felsefi düşünceye geçmesinde de ilk rol oynayan görüş olma özelliğini taşımaktadır.

Elekberli'ye göre Azerbaycan'da XVIII. yüzyılın sonları ve XIX. yüzyılın başlarında meydana gelmiş felsefi inkişaf yollarından bir tanesi de, Garp-Avrupa medeniyeti ve felsefesinin etkisi ile ilintili radikal-inkılapçı felsefe hareketidir. Azerbaycan Türk felsefi ve içtimai fikir tarihinde bu felsefi düşünceyi savunanlar Mirze Şefi Vazeh, Tahire Zerintac, Kürretul-Eyn, Mirze Mehemed Eli Kazım Bey, Mirze Feteli Ahundzade, Necef Bey Vezirov, Zeynelabdin Marağalı gibi düşünürlerdir. Bunlar, bir yandan Şark-İslam-Türk felsefesinden itirazla birlikte beslendikleri gibi, Batı felsefesinden de kayıtsız ve şartsız faydalanmışlar ve onu sahiplenmişlerdir. Özellikle Ahundzade'nin, Kazım Bey'in, Marağalı'nın milli ve dini değerlere mesafeli yaklaşımları, Batı medeniyetine ise râm olmalarının Azerbaycan Türk felsefi düşüncesi için iyi sonuçlar doğurmadığı konusunda Elekberli şunları söylüyor:

“Elbette, ümumilikde götürdükdde onların dünyagörüşleri de Azerbaycan Türk felsefi ve ictimai fikir tarihinin teklib hissesidir, bu anlamda bu ve ya diger derecede milli felsefi fikir tarihimizde de müeyyen payları vardır. Ancak o da bir hekikettir ki, Akundzade ve Marağalı Kerb medeniyetine, o cümleden İranchılığa ifrat aludeçilikleri neticesinde Türk olmalarına bakmayarak özlerini Farsdilli müselman elan etdikleri halda, Kazımbey ve Kürretül-Eyn ise İslam dininden imtina ederek uygun olarak hristianlığa ve babiliye üz tumuşlar. Elbette, bu zaman o da iddia oluna biler ki, onların sonralar öz etnik menşeleri ile bağıli ferklı fikirler söylemeleri ya da yeni dini kimlik kabul etmeleri felsefe ya da ictimai fikir tarihi anlamında müzakire obyektı olmamalıdır. Bizce, mesele heç de bu keder sade deyildir. Her halda istenilen felsefi ve ictimai dünya görüşün temelinde milli özünüderk ve dini özünüderk de mühüm yeri tutur. Bu anlamda Akundzade, Kazımbey, Marağalı, Kürretül-Eyn kimi mütefekkirlerimizin milli kimlik ve dini kimlik meselesinde sonralar geldikleri kenaelter bu ve ya diger derecede hem de dünyagörüşlerindeki ziddiyetlerin mehsulu idi. Hüsüsile de, Kerb medeniyetinin (o cümleden Rus-Slavyan, Hind-İran medeniyetinin) milli ve dini kimlik meselesinde onların dünyagörüşlerine tesiri göz önündedir”.(I. Cilt,s.499)

On dokuzuncu yüzyılda Azerbaycan Türk felsefi ve içtimai düşüncesini aslından önceki iki meydana gelme biçimi ile kıyasladığımızda, daha fazla bir biçimde etkisini gösteren, Şark-İslam-Türk medeniyeti ile Garp-Avrupa medeniyeti arasında ortak noktaları tespit eden sentez bir medeniyet fikridir. Dünyevi felsefeye geçişte bu sentezin zorunluluğunu savunan düşünürler (C. Efkani, Hesin Bey Zerdabi, Seyid Ezim Şirvani, Mirze Ebdürrehim Talibzade, E. Gorani), bu sentezin

milli medeniyetin ifadesinde faydalı olacağı fikrini savunmuşlardır. Faik Elekberli şöyle ifade ediyor:

“Her halde Efkaniler, Zerdabiler, Talıbzadeler birinci ve ikinci inkişaf yollarından farklı olarak bezi meselelerde orta ve daha rasyonel yolu tutmağı bacarmışlar. Bu felsefi inkişaf yolunda “orta” ya da mötedil olarak başa düşüdüyümüz mesele, hem İslam-Şerk medeniyetine, hem de Kerb medeniyetine münasibetde ideallaşdırmalardan, ifratçılıktan yan kaçılmasıdır. Eyni zamanda, burada esasen iki farklı medeniyet arasındaki ziddiyetlerden çok okşar cehetlerin tapılması ve milli-dini hüsusiyetlere zidd olmayacağı tekdirdir her hansı müsbet cehetlerin kabul olunmasının mümkünliyi idi. Bunula yanaşı, bu felsefi inkişaf yolunda “rasyonel” olarak gördüyümüz mesele ise, her iki medeniyete münasibetde her bir şeyi ağ ya da kara rengde görmekten el çekib zamanenin şartlarını de nezere almakla müselman halklarına daha inandırıcı ve obyektiv bir ketti ortaya koymak idi”. (I. Cilt, s.500).

Yazarın bu konu hakkında görüşünden anladığımız şey, Azerbaycan Türk felsefi ve içtimai fikir hareketinin meydana gelme sürecinde en doğru yol, bu sentez düşüncenin izlediği yol olmuştur. Ona göre bu sentez Azerbaycan coğrafyasında kültürel ve felsefi düşünce ürünlerinin yerelden evrensel uzanan yolculuğunda sağlam bir ifade imkanı sağlamıştır. XX. yüzyıldan itibaren Azerbaycan Türk felsefi düşüncesinin temsilcilerinden Hüseyinzade, Resulzade, Topçubaşı, Yusifbeyli, Ağaoğlu da bu sentez fikrini devam ettirerek gelişmesini sağlamışlardır. Yine de Azerbaycan’da diğer iki görüş için de ciddi savunucular her daim olmuştur.

II. Cild Hakkında Bazı Değerlendirmeler

Azerbaycan Türk Felsefi ve İçtimai Fikir Tarihi XIX – XX Asırlar eserinin ikinci cildinde Elekberli, XX. yüzyıl Kuzey Azerbaycan Türk felsefi düşüncesinin meydana gelme yollarını ve bu felsefi düşüncenin tanınmış Azerbaycan Türk düşünürlerinin görüşlerini incelemiştir. Kuzey Azerbaycan Türk felsefi ve içtimai düşünce tarihinin ortaya çıkma yollarını, ilk ciltte izlediği yolu devam ettirerek, üç bölümde sorgulamıştır.

1- Milli-Demokratik ve Siyasi-Felsefi İdeoloji Cereyanları: Türkçülük/Azerbaycancılık, Muasırlık ve İslamcılık (E. Hüseyinzade, E. Ağaoğlu, M. E. Resulzade, F. B. Köçerli, E. Tobçubaşov, M. B. Mehemmedzade, Ü. Hacıbeyli, N. Yusifbeyli, H. Baykara vd.)

2- Marksizm-Leninizm İdeolojisi: Milli Temayülcülük ve Beynelminelcilik (N.Nerimanov, S. M. Efendiyev, R. Ahundov, H. Hüseyinov, C. Nağıyev vd.)

3- Milli Maarifçilik Felsefesi: Realizm ve Romantizm (C. Memmedkuluzade, Ö. F. Nemanzade, M. E. Sabir, H. Cavid, A. Şaik, A. Segget, M. Hadi vd.)

Eserin II. cildini oluşturan bu bölümde XX. yüzyılın Kuzey Azerbaycan Türk düşünürlerinin görüşleri çerçevesinde dört problem üzerinde durulmuş ve bu problemlerin felsefi yönleri araştırılmıştır. Bu problemler; Türklük, İslamlık, Marksizm ve İnsanlık (hümanizm/beynelmillecilik) problemleridir.

Yazara göre, Türklük veya Türk dünyagörüşü birçoklarının şimdiye kadar zihinlerimizde yer ettiği gibi sadece bir milliyet ya da milliyetçilik meselesi değildir. Yazar konuyu şu cümlelerle açıklığa kavuşturmayı amaçlıyor:

“Türklük özü felsefi bir dünyagörüş olmakla ideyadır, telimdir, mefkuredir. Bizce, bunu bir keder dolğun formada M.E.Resulzade ‘Azerbaycan şairi Nizami’ eserinde ifade ede bilmiştir. Yeni Nizami Gencelinin sözü ile, Resulzade de ifade etmiştir ki, eslinde Türklük her şeyden önce bir Türk felsefesi və Türk dünyagörüşüdür. Elbette, Resulzadeden önce Eli bey Hüseynzadenin Türk, ya da Turan felsefesine aid çalışmalarını da katiyyen gözardı ede bilmerik. Hüseynzadenin çok büyük ustalıkla islamlık felsefesi ile yanaşı Türklük/Turançılık felsefesini yeniden gündeme getirmesinde rolü ezezsizdir. Onlarla yanaşı, Türk felsefesini ifade edenler arasında Ehmed bey Ağaoğlu, Mirze Bala Mehemedzade, Hüseyñ Cavid, Abdulla Şaik və başka bilgilerimizin de mühüm rolü olmuştur. Mehz Hüseynzadelerin, Rəsulzadelerin, Ağaoğluların, Cavidlerin, Şaiklerin və başkalarının verdikleri misilsiz emek sayesinde son eslerde unutulmuş Türk felsefesi, Tanrıçılık felsefesi, Türk dünyagörüşü ortaya koyulmuş, onun milliyetçiliyin, milletçiliyin, islamçılığın ve diğer ideyaların kölgesinde kalmasına yol verilmemiştir” (II. Cilt,s.854).

Elekberli, bu düşünürlerin devamı olan kişilerin onlardan aldıkları bilgilerle Türk felsefesini tümüyle ortaya koyamamış olmalarını bir problem olarak belirtmektedir. Ona göre Türk felsefesini tanımlayabilmek ve evrensel anlamda sunabilmek için öncelikle Türklüğü dinlerle birlikte anmaktan çok, dinlerle anılmasını da kapsayacak şumüllü bir tanımlama yapmak zorundayız. Bu durum dinleri bir kenara atmak olmadığı gibi, yazara göre, bedenın taşıdığı kanı öncelikle tanımlamak işimizi de kolaylaştıracaktır. Türklüğü sadece islamla veya hristiyanlıkla birlikte anyor olmak, bu dinlerin meydana çıkışından önce Türklük dediğimiz kavramın geçerliliğini yitirmesini sağlayacaktır. Elekberli, durumun böyle olmadığını kanıtlamak için XX. yüzyıl Azerbaycan Türk düşünürlerinin eserlerini okumak yeterlidir iddiasındadır.

Yazarın belirttiği dört problemden ikincisi olan İslamlık ideolojisine gelince, yazara göre, İslam dininin her devrinin şartlarına göre değerlendirilip ondan yenilikler yapılması zorunluluğu, XX. yüzyıl Azerbaycan Türk aydınlarının emeği sayesinde zihinlerde hayli yer etmiş bir meseledir. Özellikle XIX. asırda bu doğrultuda fikirler vermeye başlamış olan C. Efkanı'nın, H. Zerdabin'in ve başka birçok bilgenin görüşlerini onlarla aynı ve gelişmiş bir doğrultuda tamamlayan Hüseynzade, Ağaoğlu Resulzade, Mehemedzade, Cavid gibi düşünürler Azerbaycan'da İslamlık konusunda tartışmaya çok da mahal vermeyecek görüşlerle bu fikri yürütmüşlerdir.

Azerbaycan'da Türklük ve İslamlık ideolojilerinin ardından Marksizm düşüncesi de, Azerbaycan Türk düşünürlerin bir bölümü tarafından özümşenerek bu alanda görüşler ortaya konmuştur:

“Her halda islamlıkla sosyal-demokratiya, türklükle sosyal-demokratiya arasında okşarlıklar ve ziddiyyetleri ortaya koymağa çalışanlar yine de Hüseynzadeler, Ağaoğlular, Resulzadeler, Nerimanovlar idiler. Bizce, sosyal-demokratiyanın dini ve milli özünemeksusluklarla uzlaşdırılması meselesinde daha çok uğurlu yol cızan M.E.Resulzade olmuştur. Onun milli hemreylik (solidarizm) ideyası ile bağı düşünceleri marksizmle bağı geldiği mülahizelerin yekunu idi. Eyni zamanda, E.Hüseynzade ve E.Ağaoğlu da bu ve ya diğer formada Marksın ideyalarına bağı, yeni rus bolşevizminden uzak sosyal-demokratiya hakkında geldikleri kenatler daha rasonal karakter taşımuştur. Ancak marksizmin ister dinlere, isterse de milletlere münasibetde ifratlaşdırılması, üstelik aile deyerlerine

münasibetdeki nöksanları onlar tarafından birmenali şekilde kabul edilmemiştir”. (II. Cilt, s.858).

Yazara göre dinleri, milliyetleri ve sınıfları ortadan kaldırıp yeni bir eşit toplum oluşturacağı savıyla hareket eden Marksizm’i savunan Azerbaycan Türk düşünürlerinin görüşleri, tarihsel süreç içerisinde yaşanan siyasal çalkantılarla birlikte geçerliliğini yitirmiştir. Fakat yine de yazar, bu düşünceyi savunan düşünürlerin görüşlerinin de Azerbaycan Türk felsefesi için önemli bir yer tuttuğunun altını çizer. Azerbaycan halkının geleceği için diğer ideolojiler gibi bu düşünceden de beslenilecek noktalar olduğunu belirtir.

Azerbaycan Türk felsefi ve içtimai fikir hareketlerinin XX. yüzyıldaki ideolojik problemlerinden bir tanesini de, yazara göre, İnsanlık Felsefesi olarak tanımlamak gerekmektedir. İnsanlık Felsefesi Azerbaycan Türk aydınları için bir kırmızı çizgi üzerinde ortaya çıkmıştır. Ona göre ister ütöpik, isterse realist anlamda insanlık problemlerine yaklaşırken Azerbaycan Türk düşünürleri önceliği ideolojik fikirlerine vererek görüş bildirmişlerdir. Şöyle açıklıyor:

“Doğrudur, onlar İnsanlık teliminden behs ederken ister-istemez bezen yine de yukarıda adını çektiğimiz ideyaların tesirine meruz kalmışlar. Yahud da deye bilirik ki, bezi aydınlarımız için İnsanlık felsefesini ifade etmek için tezahür bakımından hemin ideyalardan istifade etmek kalkan rolunu da oynamıştır. Hüsüsile de insanlıkla bağlı düşüncelerini ifade ederken onu islamlıkla, sosial-demokratiya ile peredlemek kimi elementler de az deyildir. Bu da ondan ireli gelirdi ki, ne esrlerden beri insanların şuurunda derin iz burakmış islamlığı (elece de ona bağlı mezhepleri), ne de dünyanı heyli derecede silkeleyen marksizmi (hüsüsile de eger o dövletin hakim siyasetidirse) göz ardı edib, azad şekilde İnsanlık felsefesinden behs etmek mümkün deyildi. Sadece, burada ince bir mekam var idi ki, mütefekkirlerimiz çar Rusiyası ve Azerbaycan Cümhuriyeti dövründe hetta, Sovet Azerbaycanının ilk dövrlerinde İnsanlık felsefesinden behs ederken islamlığa, türklüye münasibetde hasas olmağı nezere alıb, marksizme ve diğer Kerb ideyalarına ise serbest şekilde tenkidi yanaşdıkları halda, 27 aprel işğaldan sonra veziyyet yavaş-yavaş islamlığın, türklüyün eleyhine çevrilerek, esas üstünlük marksizm-leninizme verilmiştir”. (II. Cilt, s. 860).

Azerbaycan Türk Felsefi ve İctimai Fikir Tarihi XIX – XX Asırlar adlı eser felsefe alanında henüz emekleme aşamasında olan Türk bilim dünyası için önemli bir atılım sayılmalıdır. Felsefi bir eser ve Türk kültür tarihinin bir parçası olan Azerbaycan’ın bir dönemini kapsıyor olması bakımından da medeniyet meselemize atılmış önemli bir imza ve Azerbaycandan esaslı bir katkıdır. Türk dünyasının diğer ülkelerinde yaşayan felsefe araştırmacıları için de bu anlamda ateşleyici ve öncü olma özelliği taşımaktadır. Zira Türk Felsefesi çalışmaları, sonunda bir bütünü oluşturacak parçaların anlamlı şekilde ortaya çıkmasıyla mümkün olacaktır.

Faik Elekberli, bütüncül Türk Felsefesi çalışmalarına Azerbaycan coğrafyasının kültürel birikimini ortaya çıkararak, destek oluyor. Aynı zamanda eserin, Azerbaycan tarihini de felsefi bir araştırma neticesinde ele aldığı kadarıyla ortaya koyuyor. Bu vesile ile bir eksikliğimizin de farkına vardığımızı ifade etmiş olalım: ortak bir alfabe hayalimizden asla vazgeçmeden, Türk dünyası kültür coğrafyasının tamamının kullandığı alfabelerle hazırlanan, Türk Felsefe ve Sosyal Bilimler Sözlüğü’nün felsefe ve bilim hayatımız için büyük bir ihtiyaç olduğu görülmüştür. Değerli dostum ve meslektaşımız Elekberli’nin Türk felsefe ve sosyal

bilimler alanındaki çalışmalarında muvaffakiyetler dilerken, bu çalışmalarının hız kesmeden devam etmesini beklediğimizi de ifade etmeliyiz.

Yazarın Diğer Kitapları

1- Mehmet Emin Resulzade'nin Dünya Görüşü, (2007), Bakı, Elm. Bu eser 2014 yılında Buğra yayınevi tarafından Konya'da yayımlanmıştır.

2- Milli İdeoloji Problemine Tarihi- Felsefi Bakış, (2011), I. Cilt, Bakü, İlm ve Tahsil Yayınları.

3- Milli İdeoloji Problemine Tarihi- Felsefi Bakış, (2014), II. Cilt, Bakü, İlm ve Tahsil Yayınları.

4-Turan Uygarlığına Giriş: Turan Mefkuresi ve Turancılık, (2020), Astana Yayınları, Türkiye Türkçesine çeviren. Alpaslan Demir.